

ПОНЯТТЯ ТА СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

CONCEPT AND SOCIAL DANGER WAR CRIMES

Васильцiон І.І., ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності

Національний університет оборони України

У статті на основі проведеного аналізу досліджено поняття та суспільну небезпеку воєнних злочинів. Актуальність висвітлення даного питання полягає в тому, аби надати оцінку та сформувані поняття воєнного злочину а також відповідальності за вчинення воєнного злочину, в контексті норм українського законодавства та норм міжнародного гуманітарного права. Наданий довідковий матеріал щодо відповідних положень міжнародного гуманітарного права, а також наведені окремі історичні приклади.

Війна – це та річ, яка існуватиме рівно стільки, скільки ж існуватиме й саме людство. Певні принципи ведення війни в наш час виглядають анахронізмами, які не витримують перевірку часом та нинішніми реаліями. Воєнні злочини неодноразово були предметом дослідження експертів у галузі міжнародного та кримінального права України та інших країн.

Під час збройних конфліктів гинуть не лише військовослужбовці, але й мирні мешканці, значна частка осіб стає біженцями, відбуваються масові порушення прав людини і громадянина, що у кінцевому підсумку призводить до виникнення суспільної напруги. Негативні явища, що виникають у зв'язку із виникненням збройного конфлікту, є широким полем для обговорень світової спільноти. На міжнародному рівні все більше уваги приділяється вирішенню наявних проблем, пов'язаних із триваючими збройними конфліктами, зокрема і воєнними злочинами та притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Юридично грамотне визначення поняття воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві містить переконливі правові та соціальні ознаки. Для реального застосування положень міжнародного кримінального права у разі розкриття поняття воєнного злочину необхідно встановити відповідність скоєного діяння нормативним положенням міжнародного гуманітарного права, якщо передбачено відповідальність за вчинення конкретного воєнного злочину. Це означає, що в кожному конкретному випадку повинна бути дотримана кримінально-правова кваліфікація діяння, і вже на основі такої кваліфікації діяння має бути обрана норма міжнародного гуманітарного права, яка саме потрібна для застосування.

Ключові слова: воєнний злочин, міжнародне гуманітарне право, право збройних конфліктів, суспільна небезпека.

The article examines the concept and social danger of war crimes on the basis of the conducted analysis. The urgency of covering this issue is to provide an assessment and form the concept of a war crime, as well as responsibility for the commission of a war crime, in the context of the norms of Ukrainian legislation and the norms of international humanitarian law. Background material on the relevant provisions of international humanitarian law is provided, as well as individual historical examples.

War is something that will exist as long as humanity itself. Certain principles of warfare in our time look like anachronisms that cannot stand the test of time and current realities. War crimes have repeatedly been the subject of research by experts in the field of international and criminal law of Ukraine and other countries.

During armed conflicts, not only military personnel, but also civilians die, a significant proportion of people become refugees, mass violations of human and civil rights occur, which ultimately leads to the emergence of social tension. Negative phenomena arising in connection with the emergence of an armed conflict are a wide field for discussions by the world community. At the international level, more and more attention is being paid to solving existing problems related to ongoing armed conflicts, including war crimes and criminal prosecution for their commission.

A legally competent definition of the concept of war crimes in international criminal law contains convincing legal and social features. For the real application of the provisions of international criminal law, in the case of revealing the concept of a war crime, it is necessary to establish the compliance of the committed act with the normative provisions of international humanitarian law, if responsibility for the commission of a specific war crime is provided for. This means that in each specific case, the criminal-legal qualification of the act must be observed, and already on the basis of such qualification of the act, the norm of international humanitarian law, which is precisely required for application, must be chosen.

Key words: war crime, international humanitarian law, law of armed conflicts, public danger.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що заборону певної поведінки під час ведення збройного конфлікту можна простежити багато століть, розвиток концепції воєнних злочинів відбувся наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, коли відбулась кодифікація міжнародного гуманітарного права, відомого також під назвою права збройних конфліктів. Прийняті в 1899 і 1907 роках Гаазькі конвенції акцентували увагу на забороні воюючим сторонам використовувати певні засоби і методи ведення війни. З тих пір було прийнято кілька інших відповідних договорів. Зокрема, Женевська конвенція 1864 року та наступні Женевські конвенції, до числа яких входять чотири Женевські конвенції 1949 року та два Додаткові протоколи до них 1977 року, зосереджені на захисті осіб, які не беруть або більше не беруть участі у бойових діях з відповідних причин. І Гаазьке, і Женевське право визначають кілька порушень його норм, хоча й не всі, як воєнні злочини. Проте, у міжнародному праві немає єдиного документа, який би кодифікував усі воєнні злочини та давав єдине визначення самому поняттю «воєнні злочини». Переліки воєнних злочинів сьогодні можна знайти як у міжнародному гуманітарному праві, так і в міжнародних кримінально-правових договорах, а також у міжнародному звичаєвому праві.

Вперше визначення поняття «воєнні злочини» було сформульовано в Лондонській хартії від 8 серпня

1945 р. (Статуті Міжнародного військового трибуналу), якою було засновано Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі. Відповідно до неї воєнні злочини – це порушення законів або звичаїв війни, які включають, але не обмежують, вбивство, жорстоке поводження або депортацію на рабську працю чи з будь-якою іншою метою цивільного населення на окупованій території або з окупованої території, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими або моряками, вбивство заручників, грабїж державного чи приватного майна, необґрунтоване руйнування міст, селищ чи сіл або їх спустошення, не виправдане військовою необхідністю [1]. Проте, дане визначення є швидше переліком тих злочинів, які відносяться до воєнних.

Однак, вже з цього визначення можна виділити основні елементи «воєнних злочинів»:

1. Вони виступають в якості актів насильства, спрямованих на цивільне населення, військовополонених, а також, в окремих випадках, на ворожих солдатів на полі бою.

2. Їх вчинення відбувається переважно військовослужбовцями.

3. Ці злочини спричиняють порушення законів та звичаїв війни.

4. Їх не можна виправдати військовою необхідністю.

5. Їх вчинення часто відбувається з використанням зброї та воєнних методів надзвичайної жорстокості.

Відповідно до ст. 2 Статуту Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 р. (далі – МТКЮ), трибунал уповноважений на здійснення судового переслідування осіб, що вчиняють чи видають накази стосовно вчинення серйозних порушень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, зокрема ряду наступних дій, які спрямовуються проти осіб чи майна та мають застосування при захисті положень відповідної Женевської конвенції:

- умисне вбивство;
- тортури і нелюдське поводження, зокрема і експерименти біологічного спрямування;
- заподіяння навмисних тяжких страждань, серйозного каліцтва або ж нанесення шкоди людському здоров'ю;
- руйнування і привласнення майна незаконно, довільно і у великому масштабі, при цьому ці дії не викликаються воєнною необхідністю;
- примушування цивільної особи чи військовополоненого до служби в збройних силах ворожої країни;
- дії щодо навмисного позбавлення військовополоненого або цивільної особи прав щодо неупередженого і нормального судочинства;
- незаконні переміщення, депортації або арешти цивільних осіб;
- взяття в заручники цивільних осіб [2].

До предметної юрисдикції Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді його Статутом було віднесено серйозні порушення норм, що отримали закріплення в Женевських конвенціях 1949 року про захист жертв війни та Додатковому протоколі II 1977 р., який є застосовним до жертв збройних конфліктів, що носять міжнародний характер (ст. 3 Статуту). Даним документом дається наступний перелік воєнних злочинів (він не є вичерпним):

- посягання на здоров'я, життя, психічне благополуччя чи фізичний стан осіб (до їх числа можна віднести вбивство, різні прояви жорстокого поводження з людиною – тортури, нанесення каліцтв чи інших форм тілесного покарання);
- покарання колективного характеру;
- взяття заручників;
- терористичні акти;
- посягання на гідність особи, зокрема поводження принижуючого та образливого характеру, примусова проституція, зґвалтування, інші прояви непристойного нападу;
- мародерство;
- засудження осіб без попереднього судового рішення, винесеного належним судом, та без забезпечення визнаних цивілізованими націями судових гарантій, а також застосування такого покарання;
- погрози здійснення будь-яких діянь із вище перерахованих [3].

Вважаємо, що найбільш повне нормативне визначення поняття «воєнні злочини» міститься в статуті Міжнародного кримінального суду, прийнятому в Римі влітку 1998 року на Дипломатичній конференції ООН. Метою Римської конференції було створення Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) як постійного міжнародного судового органу для розгляду воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів як альтернативи спеціальним трибуналам, створеним для розгляду конкретних порушень правил війни у локальних регіонах, таких як колишня Югославія та Руанда. У цьому процесі Римська угода повинна була визначити юрисдикцію МКС і обставини, за яких він буде уповноважений діяти.

У відповідності до Римського статуту воєнними злочинами визнаються серйозні порушення Женевських

конвенцій від 12 серпня 1949 р., а також ряд інших серйозних порушень законів та звичаїв, застосування яких є характерним для збройних конфліктів. Римським статутом також визначається, що суд «має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, якщо вони скоєні в рамках плану чи політики або за великомасштабного скоєння таких злочинів» [4]. Крім цього, у прийнятих додатково до Римського статуту «Елементах злочину» визначається, що воєнним є такий злочин, скоєння якого відбувається під час та у зв'язку з збройними конфліктами. Як відомо, до юрисдикції Міжнародного кримінального суду належать воєнні злочини, скоєні як під час збройного конфлікту міжнародного характеру, так і під час збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Визначення злочинів, які підпадають під юрисдикцію МКС, у своїй переважній більшості є відповідними Нюрнберзькій моделі:

- злочин геноциду (ст. 6);
- злочини проти людяності (ст. 7);
- воєнні злочини (ст. 8);
- злочин агресії (ст. 8) [5, с. 243].

Однак визначення цих понять було значно розширено в Статуті МКС. Зокрема, у ст. 8 Римського статуту встановлюється юрисдикція МКС стосовно достатньо широкого переліку воєнних злочинів, поділених на дві групи:

1. Акти грубого порушення положень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, зокрема вчинення будь-якого з означених у цій групі діянь щодо осіб чи майна, охорону яким гарантують положення відповідної Женевської конвенції.

2. Інші акти серйозних порушень законів та звичаїв, які є застосовними під час збройних конфліктів міжнародного характеру та неміжнародного характеру в установленних рамках міжнародного права [6].

Однак, Римський статут має і ряд недоліків, адже серед переліку воєнних злочинів не отримали закріплення такі положення, як:

- встановлення заборони стосовно використання під час збройного конфлікту зброї, яка спричиняє зайві страждання, – бактеріологічної, хімічної;
- встановлення заборони на використання протипіхотних мін;
- встановлення заборони на навмисне створення серед цивільного населення голоду;
- положення стосовно невинуватеного затримання репатріації цивільних осіб та військових;
- положення стосовно навмисного заподіяння навколишньому середовищу широкомасштабної, довгострокової і серйозної шкоди [7, с. 470].

Що стосується доктринальних підходів до визначення поняття «воєнних злочинів», то слід зазначити, що, проаналізувавши ряд літературних наукових джерел, ми дійшли висновку, що єдиного підходу до визначення цього поняття у науковій доктрині міжнародного права досі немає. Тож, наведемо основні підходи до його розуміння, визначені українськими та зарубіжними науковцями.

Доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центрально-українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка А.О. Драгоненко у своєму дослідженні відмічає, що воєнні злочини – це «грубе порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права» [8, с. 153].

Ще одна українська дослідниця – М.В. Піддубна, визначає поняття «воєнні злочини» наступним чином: воєнні злочини – це винні, суспільно небезпечні протиправні та карані діяння, які полягають у порушенні встановлених принципів міжнародного права *ius cogens*,

встановлених міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та злочинний характер яких визначений актами міжнародного кримінального права [9, с. 99].

З позиції директорки Африканського центру міжнародного гуманітарного права та освіти в галузі прав людини Н.А. Дюсон, воєнні злочини є серйозними порушеннями звичаєвих або договірних норм, що належать до корпусу міжнародного гуманітарного права, і можуть мати місце як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах [10, с. 108].

Тож, зважаючи на вище викладене, можна сказати, що поняття воєнного злочину є широким і включає безліч різних діянь, вчинених у ході збройного конфлікту. Відсутність єдиного підходу до визначення поняття «воєнні злочини» в міжнародному праві та юридичній доктрині має негативні наслідки для розуміння того, що саме слід відносити до воєнних злочинів.

Воєнні злочини характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, через що у нормах міжнародного права вони не випадково закріплюються як «грубі» та «ті, які викликають занепокоєння світової спільноти». Зважаючи на це, А.О. Драгоненко вважає воєнні злочини різновидом злочинів проти миру і безпеки людства, а тому приписує їм такі ознаки:

1. Підвищений рівень суспільної небезпеки.

2. Їх спрямованість на охоронювані міжнародним правом інтереси.

3. Визначення їх криміналізації та караності у відповідності до положень міжнародного права [8, с. 154].

Однак, погодитись із цією точкою зору не зовсім вірно. На нашу думку, воєнні злочини – це не різновид злочинів проти миру і безпеки людства, а окрема група міжнародних злочинів, яким притаманні специфічні ознаки.

Проаналізувавши вище зазначені підходи до розуміння поняття «воєнні злочини» ми виокремили такі ознаки останніх:

1. Воєнний злочин повинен порушувати норми міжнародного гуманітарного права.

2. Воєнний злочин має бути «серйозним» порушенням.

3. Воєнний злочин вчиняється переважно військовослужбовцями.

4. Воєнний злочин не може бути виправданий військовою необхідністю.

5. Вчинення воєнного злочину повинно тягнути за собою індивідуальну кримінальну відповідальність особи, яка його вчинила.

Поряд з цим слід зазначити, що у світовій практиці, що склалася, воєнні злочини прийнято ділити на три основні види, це:

1. Традиційні воєнні злочини – до цієї категорії входять ті злочини, які порушують звичайну практику ведення воєнних дій. Так, наприклад, сюди можуть входити: тортури і знищення полонених, ведення бойових дій без відмітних знаків, що є обов'язковим для комбатантів тощо.

2. Злочини проти миру – до цієї категорії потрапляють акти ворожих і агресивних дій, спрямованих проти суверенної країни, яка перебуває у стадії оборони.

3. Злочини проти людяності – до цієї групи злочинів відносяться найжорстокіші і найбільш нелюдські злочинні дії [6].

Так, злочинами проти людяності можна вважати поневолення, жорстокість і вбивство цивільних осіб, винищення цілих груп людей за расовою (расизм), національною, релігійною чи іншою ознакою. Як сучасний приклад подібних злочинів можна навести масове знищення (тортури / згвалтування / показові страти) мирного населення військами російської федерації в окупованих областях України в ході повномасштабної війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. На даний момент подібні факти воєнних злочинів зафіксовано міжнародними організаціями у населених пунктах: Ірпінь, Буча, Гостомель, Макарів, Бородянка, непідконтрольних Україні частинах Маріуполя, Херсона та безлічі інших міст та сіл, які потрапили під окупацію.

Суспільна небезпека, будучи характеристикою всіх воєнних злочинів, передбачає особливі кількісні параметри, що дозволяють стверджувати про наявність специфічної, кримінальної суспільної небезпеки, яка може бути представлена як узагальнений показник небезпеки неправомірного діяння, його реальних чи прогнозованих наслідків та особистості винного. Суспільна небезпека у випадках вчинення воєнних злочинів виступає об'єктивною властивістю таких злочинів і реальним порушенням відносин у сфері міжнародного права. Суспільна небезпека кожного воєнного злочину виходить із заподіяння чи створення небезпеки суттєвої шкоди інтересам особи, суспільства, держави, які охороняються міжнародним правом.

Також слід зазначити, що суспільна небезпека воєнного злочину полягає не тільки в тому, що він завдає або може завдати шкоди, але насамперед у тому, що він зазіхає на цінності суспільства. Слово «посягання» у нашому уявленні підкреслює динамічний аспект скоєного діяння, вказує на його суб'єктивні показники і спрямованість на заподіяння шкоди. Крім цього, підвищений рівень суспільної небезпеки воєнних злочинів зумовлюється тим, що військові злочинці часто впевнені в тому, що про це ніхто не дізнається і покарання за їх вчинення не буде, а тому вчиняють їх з особливою жорстокістю.

Висновки. Отже, воєнні злочини є одними з найтяжчих злочинів у міжнародному праві. Вони вважаються настільки серйозними, що для таких злочинів немає терміну давності, а це означає, що особи, які їх вчинили, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та покарані незалежно від того, скільки часу минуло з моменту вчинення цих злочинів.

Таким чином, воєнні злочини можна визначити як сукупність серйозних та грубих порушень норм міжнародного гуманітарного права в контексті збройного конфлікту (як міжнародного, так і неміжнародного), вчинення якого тягне за собою настання індивідуальної кримінальної відповідальності на основі міжнародного права. Воєнні злочини передбачені спеціальними міжнародними угодами (конвенціями), тому їх прийнято вважати «конвенційними».

ЛІТЕРАТУРА

1. Charter of the International Military Tribunal (IMT) of August 8, 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf. (дата звернення: 17.09.2023).
2. Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 (International Tribunal for the Former Yugoslavia). Security Council resolution 827 (1993) of 25 May 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-tribunal-prosecution-persons-responsible>. (дата звернення: 17.09.2023).
3. Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Nationals Responsible for Genocide and Other Similar Violations Committed in the Territory of Neighboring States, during the Period from 1 January 1994 to 31 December 1994, adopted on November 8, 1994 by Resolution 955 (1994) at the 3453rd meeting of the UN Security Council./UN Doc. S/Res/955 (1994). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons>. (дата звернення: 18.09.2023).

4. Rome Statute of the International Criminal Court. Document A/CONF.183/9 of 17 July 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>. (дата звернення: 17.09.2023).
5. Грушко М.В. Воєнні злочини як міжнародні злочини *jus cogens* military crimes as an international *jus cogens*. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2018. С. 241–244.
6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 19.10.2023).
7. Пилипенко В.П. Воєнні злочини в статутах міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Науково-практичний електронний журнал. 2018. № 1/2. С. 466–473.
8. Драгоненко А.О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки*. Серія: Право, 2022. №12. С. 151–157.
9. Піддубна М.В. Об'єкт воєнних злочинів у кримінальному праві України. Університетські наукові записки, 2017. №2. С. 110–122.
10. Duson N.A. Revisiting the use of Plea Bargaining in International Criminal Trials. *International review of law and jurisprudence (IRLJ)*, 2023. № 5 (1). Pp. 105–114.